

Т. М. Карнаух*

ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ПРАВА ПРИТРИМАННЯ

Право притримання є відносно новим способом забезпечення виконання зобов'язань, що передбачене чинним ЦК України¹. Враховуючи стислі формулювання ст. ст. 594-597 ЦК України, присвячених праву притримання, та беручи до уваги надзвичайну важливість правильної реалізації в юридичній практиці норм, що регулюють цей спосіб забезпечення, існує нагальна потреба вирішення ключового питання дійсності суб'єктивного права кредитора на притримання, а значить — питання наявності та оцінки фактів, які породжують це право та утворюють підставу його виникнення.

Питання підстав виникнення права притримання досліджувалося багатьма вченими, зокрема Т. В. Боднар, В. В. Вітрянським, Л. О. Єсіповою, Н. С. Кузнецовою, Є. А. Сухановим, О. М. Трубою, Є. О. Харитоновим. Але однозначної відповіді на поставлене питання юридична наука не дала і на сьогоднішній день. Тому завданням даної статті є проведення аналізу вже висловлених точок зору щодо підстави права притримання та формулювання на основі цього відповідних висновків.

Загальновизнаним теоретичним і законодавчим (ч. 2 ст. 11 ЦК України) положенням є те, що підставами виникнення правовідношення є юридичні факти. Легального визначення даного поняття чинне цивільне законодавство не містить, але правова наука юридичними фактами визнає певні життєві обставини (умови, ситуації), з якими норми права пов'язують виникнення, припинення або зміну правовідносин². Ці факти стають юридичними в результаті визнання їх такими державою, законом.

Стосовно притримання, то нормою права, що визначає життєві обставини, з якими пов'язується можливість виникнення права притримання, є ст. 594 ЦК України. Саме ця правова норма, яка вказує на наявну у кредитора можливість притримувати річ аж до виконання зобов'язання боржником, є нормативною підставою (передумовою) виникнення відповідного забезпечувального зобов'язання. Слід зазначити, що наявність нормативних підстав виникнення правовідношення створює лише можливість такого виникнення. Власне підставами виникнення правовідношення визнаються юридичні факти, оскільки вони реалізують створену нормативними передумовами можливість виникнення правовідношення³.

Юридичні факти — це реакція правової норми на конкретну ситуацію, передбачену в її гіпотезі. Юридичні факти слугують безпосередніми приводами, підставами для появи та функціонування правовідносин.

За певних обставин, визначених законом або договором, виникнення кінцевого правового результату може бути зумовлено не однією дією чи подією, а кількома. Для таких ситуацій використовують поняття "складний юридичний факт" — єдиний, цілісний юридичний факт, що складається з кількох елементів (дій, подій), сукупність яких є підставою для виникнення, зміни чи припинення цивільних прав та обов'язків⁴.

© Карнаух Т. М., 2006

* здобувач кафедри галузевих правових наук Національного університету "Києво-Могилянська академія"

¹ ОВУ. — 2003. — № 11. — Ст. 461.

² Теория государства и права. Курс лекцій / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. — М.: Юристъ, 1999. — С. 496.

³ Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве. — М.: Госюриздат, 1958. — С. 27.

⁴ Ромовська З. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник. — К.: Атіка, 2005. — С. 328.

І підставою для виникнення правовідношення притримання є складний юридичний факт, який реалізує абстрактну можливість появи у кредитора права притримання. Аналіз норм ЦК України про притримання дозволяє виокремити наступні елементи такого юридичного факту:

- існування зобов'язання, яке забезпечується;
- невиконання боржником у строк зобов'язання по оплаті речі, відшкодуванню пов'язаних із нею витрат, інших збитків, а також невиконання чи неналежне виконання інших зобов'язань;
- знаходження речі, яка підлягає передачі боржнику чи вказаній ним особі, у законному володінні кредитора;
- настання строку повернення кредитором речі боржнику.

Аналогічні підстави для застосування кредитором права притримання називаються і в науковій літературі⁵.

Далі здійснимо аналіз елементів складного юридичного факту, які є підставою для виникнення права притримання. Одним із таких елементів є існування зобов'язання, яке забезпечується.

Ст. 594 ЦК України визначає коло зобов'язань, які можуть забезпечуватись притриманням. За загальним правилом, встановленим у ч. 1 ст. 594 ЦК України, притриманням забезпечуються вимоги кредитора по оплаті речі або відшкодуванню пов'язаних із нею витрат або інших збитків, тобто вимоги, виражені у грошовій формі.

Але, як передбачено ч. 2 ст. 594 ЦК України, притриманням речі можуть забезпечуватися й інші вимоги кредитора, якщо інше не встановлено договором або законом. Тобто кредитор, який правомірно отримав річ від боржника, вправі забезпечити виконання боржником будь-якого простроченого зобов'язання (і не лише грошового) перед собою, якщо можливість такого притримання не обмежена спеціальним законом або умовами договору, на підставі якого ця річ була передана кредитору з боку боржника або за яким виникло відповідне зобов'язання останнього. Такий погляд щодо кола зобов'язань, які можуть забезпечуватися притриманням, поділяє більшість учених, серед яких Н. С. Кузнецова, Т. В. Боднар⁶, А. В. Кузнецов⁷.

Таким чином, притриманням речі можуть забезпечуватися вимоги кредитора як грошового, так і негрошового характеру. Це є підтвердженням характеристики притримання як загального щодо всіх видів зобов'язань способу забезпечення виконання зобов'язань. Обмеження або незастосування права притримання може бути встановлено договором або законом, але воно не стосується притримання, передбаченого ч. 1 ст. 594 ЦК.

Іншу позицію щодо кола зобов'язань, які можуть забезпечуватись притриманням, займають російські професори Є. А. Суханов⁸, В. В. Вітрянский⁹. Вони вважають, що за загальним правилом притриманням речі, яка підлягає передачі боржнику, можуть бути забезпечені грошові вимоги кредитора, а саме: по оплаті цієї речі або відшкодуванню пов'язаних із нею витрат та інших збитків. Позиція російських учених ґрунтується на прямій вказівці ст. 359 ЦК РФ, згідно з п. 1 якої притриманням речі можуть забезпечуватися вимоги, які, хоч і не пов'язані з оплатою речі або відшкодуванням витрат на неї та інших збитків (вимоги негрошового характеру), але які виникли із зобов'язання, сторони якого діють як підприємці.

⁵ Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / За відповід. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — Т. II. — С. 114-115.

⁶ Комментарий к Гражданскому кодексу Украины. Том II / Под ред. разработчиков проекта ГК А. Довгерт, Н. Кузнецовой, О. Подопригоры и др. — Х.: Одиссей, 2005. — С. 488.

⁷ Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / За відповід. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — Т. II. — С. 115.

⁸ Гражданское право. Том II. Полутон I. / Под. ред. Е. А. Суханова. — М.: Волтер Клувер, 2004. — С. 376.

⁹ Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд. 2-е, испр. — М.: Статут, 2000. — С. 557.

Аналогічну позицію, але вже коментуючи українське законодавство, займає український правознавець Л. О. Єсіпова. Вона наводить приклади інших зобов'язань, які згадуються у ч. 2 ст. 594 ЦК України і які відмінні від оплати речі, відшкодування витрат на неї та інших збитків. Це — вимога перевізника провести розрахунок за виконане перевезення, вимога підрядника оплатити виконану ним роботу і т. ін.¹⁰ Із цих прикладів випливає висновок, що інші зобов'язання, які можуть забезпечуватися притриманням, також мають носити грошовий характер. Однак, на наш погляд, така позиція науковця є безпідставною, оскільки не ґрунтується на нормах чинного законодавства України та ігнорує загальні засади цивільного права, основними з яких є принцип диспозитивності, вільного волевиявлення та “дозволено все, що не заборонено”.

Цивільний кодекс України містить спеціальні норми, які передбачають можливість кредитора застосовувати право притримання в таких зобов'язаннях, як договір підряду (ст. 856 ЦК), побутового підряду (ч. 2 ст. 874), перевезення (ч. 4 ст. 916), комісії (ст. 1019). Однак наявність у ЦК спеціальних норм, які безпосередньо надають кредиторам за окремими видами зобов'язань право притримання майна боржника, зовсім не означає, що за іншими видами договірних зобов'язань кредитори таким правом не користуються. Навпаки, правом притримання наділений будь-який кредитор за будь-яким договірним зобов'язанням, за винятком певних випадків. Винятки застосування притримання може бути обумовлено лише договором чи законом щодо вимог, які не пов'язані з оплатою речі, відшкодуванням витрат на неї чи збитків (ч. 2 ст. 594 ЦК).

Рядом статей ЦК України встановлено, що зобов'язання боржника перед кредитором, яке забезпечується притриманням, пов'язується безпосередньо із притримуваною річчю. Наприклад, для забезпечення вимог підрядника за договором підряду ним притримується предмет цього договору (ст. 856); для забезпечення вимог комісіонера за договором комісії притримується річ, яка підлягає передачі комітентові за цим договором (ч. 1 ст. 1019); для забезпечення вимог перевізника за договором перевезення ним притримується вантаж (ч. 4 ст. 916).

Але наявність такого зв'язку передбачається законодавцем лише для окремих видів зобов'язань і не є обов'язковою та необхідною умовою можливості застосування права притримання. Об'єктом останнього може бути не лише річ, отримана кредитором на підставі забезпеченого зобов'язання, але і річ, набута ним у законне володіння за будь-яким іншим зобов'язанням із тим же боржником. Іншими словами, для здійснення кредитором права притримання не має значення, заволодів він притримуваною річчю за зобов'язанням, яке забезпечується таким видом забезпечення, чи за іншим зобов'язанням з боржником. Це — загальне правило.

Однак такої точки зору дотримуються не всі. Так, професор Є. А. Суханов вважає, що для віднесення вимоги до числа забезпечених загальноцивільним правом притримання тієї чи іншої речі необхідно, щоб вимога була наслідком реалізації зобов'язання, матеріальним предметом якого виступала притримувана річ. Вимоги, які знаходяться поза зв'язком із зобов'язанням, предметом якого є річ, що підлягає передачі боржнику, не можуть забезпечуватися притриманням такої речі¹¹.

Український учений Є. О. Харитонов зазначає, що якщо майно знаходиться у кредитора у зв'язку з одним зобов'язанням боржника, а під загрозою опиняється виконання обов'язків цим же боржником за іншими зобов'язаннями щодо цього ж кредитора, то вимоги кредитора можуть забезпечуватися притриманням речі лише за умови, що інше не встановлене договором або законом.¹² Вважаємо, що подібний висновок є помиловим, оскільки не ґрунтується на нормах чинного законодавства. Адже ст. 594 ЦК України не містить жодного застереження права

¹⁰ Цивільний кодекс України: Коментар / За заг. ред. Є. О. Харитонova, О. М. Калітенко. — Одеса: Юридична література, 2003. — С. 520.

¹¹ Гражданское право. Том II. Полутон I. / Под. ред. Е. А. Суханова. — М.: Волтер Клувер, 2004. — С. 376.

¹² Цивільне право України: Підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. — К.: Істина, 2003. — С. 398.

кредитора на притримання речі залежно від того, в межах якого зобов'язання кредитор законно заволодів притримуваною річчю — зобов'язання, яке забезпечується таким способом, чи іншого.

Слід відмітити, що Л. О. Єсіпова вірно звертає увагу на те, що притримання забезпечує не тільки основні зобов'язання в їх традиційному розумінні, тобто не лише, наприклад, договір купівлі-продажу, поставки і тощо, але й похідні зобов'язання по відшкодуванню витрат та інших збитків, пов'язаних із річчю. Останні можуть забезпечуватися окремо чи у сукупності з основним зобов'язанням¹³.

Таким чином, вважаємо, що **правом притримання речі можуть бути забезпечені вимоги як грошового, так і негрошового характеру; при цьому кредитор може притримувати річ, якою він заволодів на законних підставах у межах як забезпечуваного зобов'язання, так і іншого, другою стороною якого є боржник.**

Другий елемент юридичного факту, який є підставою виникнення суб'єктивного права притримання, — невиконання боржником зобов'язання у встановлений строк або неналежне виконання.

Ст. 526 ЦК України встановлює, що зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно умов договору та вимог ЦК, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог — відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться.

Однією з умов належного виконання зобов'язання є його виконання у встановлений строк (чи термін). До моменту невиконання боржником зобов'язання у визначений строк або неналежного виконання кредитор не має права залишати в себе річ, яку повинен передати за договором боржнику. Після передачі речі боржнику в межах виконання основного зобов'язання кредитор не має права вимагати її повернення для здійснення притримання або забирати її назад у боржника, навіть якщо у нього існує така можливість¹⁴.

І Питання викликає визначення моменту невиконання боржником договірною зобов'язання з невстановленим строком виконання чи деліктного зобов'язання, пов'язаного, наприклад, з відшкодуванням збитків, спричинених властивостями речі тощо.

Встановлення моменту прострочки виконання таких зобов'язань є неможливим, оскільки сам строк виконання не встановлений. Для цього, кредитору слід пред'явити відповідну вимогу до боржника, термін виконання якої визначається за загальним правилом — у семиденний строк від дня пред'явлення вимоги (ч. 2 ст. 530 ЦК України). У такому випадку момент невиконання боржником свого зобов'язку буде визначатися моментом закінчення такого семиденного строку.

Правильне встановлення факту невиконання боржником зобов'язання у визначений строк або неналежного виконання має надзвичайно важливе значення, оскільки зазначений факт не лише є необхідною умовою (елементом), що входить до складного юридичного факту, на підставі якого виникає право притримання, але і визначає момент виникнення можливості застосування цього права.

Третім складовим елементом підстави виникнення суб'єктивного права притримання є знаходження речі, яка підлягає передачі боржнику чи вказаній ним особі, у законному володінні кредитора.

У римському праві володіння розумілось як досить тривале, забезпечене від стороннього втручання фізичне, реальне панування над річчю в єдності *corpus possessionis i animus possidendi*, тобто фактичне панування, поєднане з наміром володіти¹⁵. Без будь-якої істотної модифікації

¹³ Цивільний кодекс України: Коментар / За заг. ред. Є. О. Харитонова, О. М. Калітенко. — Одеса: Юридична література, 2003. — С. 520.

¹⁴ Цивільне право України: Підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. — К.: Істина, 2003. — С. 398.

¹⁵ Римское частное право / Под ред. И. Б. Новицкого, И. С. Перетерского. — М.: Госюриздат, 1948. — С. 169.

¹⁶ Южанин Н. В. Удержание как способ обеспечения исполнения обязательств: Дисс. ... канд. юрид. наук. — Рязань, 2001. — С. 115-117.

такий підхід до розуміння категорії володіння поширюється рядом сучасних правознавців¹⁶ і на сучасну цивільно-правову дійсність. Однак неможливо залишити без уваги той факт, що “на початку XX ст. відбувся остаточний перехід від суб’єктивної римської теорії володіння... до об’єктивної, такої, що визнає гідними абсолютного захисту і володільців. [...] невизнання орендаря і подібних осіб володільцями пояснюється історичними особливостями розвитку римського права, не властивими сучасним правовим системам”. Тому ми приймаємо запропоноване А. Н. Латієвим визначення володіння як можливості безпосередньо або за допомогою зобов’язального відношення з безпосереднім володільцем здійснювати панування над річчю¹⁷.

З різних існуючих класифікацій володільницьких ситуацій першорядне значення для нас має поділ володіння на законне чи незаконне. Законне (титульне) володіння спирається на певну правову підставу — юридичний титул володіння. Як справедливо зазначає К. І. Скловський, титул володіння річчю може виникнути у третьої особи тільки по волі власника або з його санкції¹⁸. Волевиявлення власника, таким чином, являє собою конститутивну ознаку законного володіння.

Первісне володіння, як передумова права кредитора притримувати чуже майно в забезпечення виконання зобов’язань, має бути безпосереднім — потенційний ретентор повинен здійснювати фактичне панування над майном. Відповідно, суб’єктивне право притримання конкретної речі не виникає, якщо вона знаходиться у третьої особи, а не у кредитора.

Слід погодитися з позицією, висловленою абсолютною більшістю авторів, що кредитор вправі здійснити притримання лише того майна, володіння яким він одержав на законних підставах. І при цьому виходять не тільки з речово-правової категорії законного володіння, але й розглядають законність підстав володіння як відсутність протиправних дій із боку кредитора, спрямованих на захоплення речі¹⁹.

І первісне володіння є залежним, похідним від володіння власника, оскільки притриманню може бути піддана лише чужа річ. Слід зазначити, що можливість притримання власної речі рішуче заперечується в літературі С. В. Сарбашем, Н. В. Южаніним, А. Н. Якушиною та ін.

Таким чином, в основу притримання може бути покладене лише первісне володіння, яке одержане кредитором по волі власника речі, характеризується похідним характером, безпосередністю і законністю набуття за відсутності неправомірних дій кредитора по захопленню речі.

Четвертою складовою підставою виникнення суб’єктивного права притримання є настання строку (чи терміну) повернення боржнику кредитором речі, якою він законно володіє і яка може стати об’єктом притримання.

Беручи до уваги проведений вище аналіз, слід зазначити, що елементом підстави права притримання може бути не просто законне володіння кредитором річчю боржника. Володіння кредитора має бути тимчасовим, що означає наявність обов’язку кредитора в майбутньому повернути річ боржнику, який є власником речі, або за його вказівкою третій особі. Ця властивість ілюструє стимулюючий компонент права притримання, реалізація якого полягає у позбавленні власника володіння шляхом невиконання кредитором-ретентором обов’язку повернути річ.

Іншими словами, коли у кредитора відсутній такий обов’язок, притримання як спосіб забезпечення застосовано бути не може. Якщо припустити зворотнє, то буде відсутній вплив на боржника з метою спонукати його виконати зобов’язання, а саме право притримання внаслідок цього буде зведене до права продажу “притриманого” майна. Тому особа, яка постійно володіє

¹⁷ Латыев А. Н. Объем понятия владения в современном гражданском праве // Арбитражные споры. — 2005. — № 2. — С. 13.

¹⁸ Скловский К. И. Собственность в гражданском праве: Учеб.-практ. пособие. — М.: Дело, 2002. — С. 295.

¹⁹ Трубца А. Н. Владение имуществом как условие возникновения права удержания // <http://www.lexgroup.ru/rus/press/articles-legal/?action=show&id=83>.

чужим майном, на праві господарського відання або оперативного управління, не може забезпечити виконання зобов'язання власника притриманням цього майна.

Таким чином, настання строку (чи терміну) повернення кредитором боржнику речі, якою він володіє на законних підставах і яка може бути об'єктом притримання, — обов'язкова умова застосування права притримання.

Слід зазначити, що для виникнення права притримання, як одностороннього правочину, крім вище перерахованих нормативних та матеріальних передумов, завжди необхідний вольовий момент. Саме від волі кредитора залежить, буде це право реалізоване чи ні. В останньому випадку якщо, не зважаючи на невиконання боржником зобов'язання у встановлений строк чи його неналежне виконання, кредитор все ж передає йому річ, притримання не відбувається.

Враховуючи викладене, вважаємо: твердження окремих науковців про те, що “право притримання виникає на підставі прямої вказівки ст. 594 ЦК України”, “підставою для виникнення забезпечувального зобов'язання [притримання] є закон”²⁰, мають деяко умовний характер. Певно, їх автори таким чином підкреслюють відсутність у підставі притримання такого юридичного факту, як обов'язкова, попередньо досягнута згода сторін.

На думку російського вченого С. В. Сарбаша, “підставою притримання є борг, строк сплати якого настав”²¹. Але з урахуванням наведеного вище з цією позицією погодитися також не можна.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що **право притримання виникає на підставі ст. 594 ЦК України (нормативна передумова) і названих вище елементів складного юридичного факту (матеріальна передумова) за наявності відповідної волі на це кредитора.**

*Стаття рекомендована до друку кафедрою галузевих правових наук
Національного університету “Кієво-Могилянська академія”
(протокол № 4-06/07 від 15 листопада 2006 року)*

²⁰ Цивільний кодекс України: Коментар / За заг. ред. Є. О. Харитонова, О. М. Калітенко. — Одеса: Юридична література, 2003. — С. 520.

²¹ Сарбаш С. В. Право удержания как способ обеспечения исполнения обязательств. Изд. 2-е, исправленное. — М.: Статут, 2003. — С. 146.